

За този ханъ, отдавна добилъ географско значение и широка слава, ето какво ни разправя българскиятъ историкъ К. Иречекъ, който е минавалъ оттукъ презъ всички годишни времена:

„Надѣсно се намираше ханъ, пише Иречекъ, съ пощенска станция, наречена Петровъ ханъ. Той представляше глинена, нечиста, низка сграда, скрита наполовинъ въ земята, а извѣтре нападена отъ димъ, като колибитъ на ескимоситъ. Сега до него е построенъ единъ хубавъ ханъ, притежание на градскитъ училища“.

Често изъ проходите е имало и кули за стражата. Околнитъ села въ турско време сж били „дервенджийски“, освободени отъ много данъци, но затова пъкъ задължени лично и съ своя добитъкъ да улесняватъ преминаването презъ проходите на пощенскитъ кола и военнитъ обози.

Училищниятъ ханъ впоследствие изгорѣлъ. Край него има другъ по-новъ и сравнително доста удобенъ ханъ за непридирчиви пѣтници като насъ. Така се случваше, че наемателитъ бѣха все любезни люде, и ние отивахме при тѣхъ като у дома си. Рано сутринта поемахме пѣтя за Комъ. Пѣтятъ върви право на западъ и по главното било на планината. Надъ прохода се издига спретнатъ връхъ, догоре покритъ съ китна букова гора. Нарича се Калето, защото въ миналото на неговото теме е имало яка крепостъ, която е бранила пѣтя. По приятенъ пѣтъ за всички годишни времена рѣдко се срѣща, особено презъ пролѣтътъ. Пѣтъ приятенъ и лекъ. Такова е възкачването до самитъ върхове. Стига се по-рано до Малкия Комъ, който е съ около 550 метра надъ прохода и 1960 м. надъ морско равнище. Едно загладено и тревисто било отъ два-три километра го свързва съ Голѣмия (сжщинския) Комъ. Той е най-високиятъ връхъ на Берковската планина — 2016 м. Отъ билото той се издига доста